

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ СИСТЕМНО-ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ СУПРОВОДІ ДІТЕЙ З ГІПЕРАКТИВНІСТЮ ТА ДЕФІЦИТОМ УВАГИ

Тохтамиш О.М.

Стаття присвячена теоретичному аналізу принципів системності та інтегративності, можливостям використання цих принципів у психологічному супроводі дітей з гіперактивністю і дефіцитом уваги. Виділені властивості, характеристики та їх прикладне значення для роботи психолога з гіперактивною дитиною, надаються конкретні рекомендації.

Ключові слова: системність, інтегративність, психологічний супровід, дитяча гіперактивність з дефіцитом уваги, сімейна система.

Принципи системності та інтегративності в психології ініціювали розвиток певних галузей ефективного психологічного супроводу, зокрема, таких як стратегічна, системна, системно-феноменологічна сімейна терапія [5; 6; 7]. Ці принципи можуть втілюватися на різних рівнях та етапах психологічної допомоги дитині в її соціальному, в першу чергу, сімейному оточенні та бути корисними як при аналізі ситуації, в якій знаходиться дитина, аналізі ресурсів її розвитку та ресурсів соціального оточення, так і в побудові планів ефективного психологічного супроводу та оцінці результатів психологічного супроводу.

Теоретичний аналіз принципів системності та інтегративності, зокрема, у психологічній допомозі дітям з гіперактивністю та підвищеною відволікаємістю уваги, та можливостей втілення цих принципів складають **мету** цього дослідження.

Системний підхід у психологічній практиці може використовуватись як у аспекті характеристики методу, так і у розгляданні об'єкта як системи у медико-психологічному аналізі та втручанні.

Дедалі більш поширеним у сучасній психологічній практиці є ставлення до організованих малих та великих соціальних груп (сім'я, дитсадкова група, шкільний клас) як до соціально-психологічних систем. Згідно з А. Холл та Р. Фаген, «...система визначається як набір взятих разом елементів, із взаємовідносинами між ними та їхніми атрибутами, у якому елементи є компонентами, або ж частинами системи, атрибути – їхніми властивостями, а

взаємовідношення зв'язує систему в єдине ціле» [10, 18]. «Система має своє оточення. Для будь-якої системи оточенням буде сукупність всіх елементів, зміни атрибутів яких впливають на систему, і також ті елементи, чий атрибут змінюється через поведінку самої системи... тобто, в певному сенсі, система разом із оточенням складає всесвіт всіх об'єктів певного контексту. Ділення цього всесвіту на систему та оточення може бути способами достатньо довільними... З визначення системи і оточення стає зрозумілим, що будь-яка система може бути поділена на субсистеми. Елементи, які належать одній субсистемі, можуть вважатися частинами оточення іншої субсистеми» [10, 20]. Сім'яна система (як повної, так і неповної сім'ї) із функцією виховання дитини, є системою відкритого типу. Розглянемо основні властивості відкритих систем. Звичайно, в першу чергу, треба зазначити таку властивість, як динамічність, тобто змінюваність у часі [11]. Важливою властивістю такого типу систем є цілісність. При цьому «кожна частина системи настільки пов'язана з сусідніми частинами, що зміни в одній частині викликають зміни у всіх інших та у всій системі... можливо, ця характеристика стане більш зрозумілою у порівнянні зі своєю полярною протилежністю, підсумовуванням: якщо зміни в одній частині *не* впливають на інші частини або ціле, тоді ці частини є незалежними одна від іншої і складають «множину»..., яка не є більш складною, ніж сума її елементів. Ця якість підсумовування може бути поставленою на інший кінець гіпотетичного континууму від цілісності, та можна сказати, що *системи завжди характеризуються певним ступенем цілісності*» [1, 124] Вацлавік, Бівін та Джексон справедливо стверджують, що «формальний аналіз штучно ізольованих сегментів руйнує предмет вивчення. Тому треба знехтувати частинами гештальту та займатися сутністю її (системи – О.Т.) складності, її організацією. Психологічне розуміння гештальту є єдиним способом вираження незведення елементів до їх суми» [1, 126]. Іншою властивістю системи виступає зворотний зв'язок. Гомеостатичність різного роду систем, зокрема біологічних, базується, в першу чергу, на негативному зворотному зв'язку, тобто коли певний параметр перебільшує якусь величину, це є сигналом для всієї системи до стабілізаційних змін. Проте «...у сім'ї відбувається і навчання і ріст, і саме тут більш за все порушується бездоганна модель гомеостазу, оскільки ці ефекти є найбільш близькими до *позитивного* зворотного зв'язку. Диференціація поведінки, як адаптивної, так і симптоматичної, її

засвоєння та укріплення, остаточне дорослішання і відхід дітей – все вказує на те, що, з одного боку, сім'я є стабільною завдяки гомеостазу, а з іншого – це є важливі одночасні фактори зміни в керуванні, і модель взаємодії в сім'ї має об'єднати ці фактори в більш складну конфігурацію» [1, 148]. У соціальних системах, зокрема сімейній системі, важливу функцію, таким чином, виконує позитивний зворотний зв'язок. У ставленні до дитини, на думку багатьох авторів [1; 3; 4], він має стати основним, зокрема, у формі похвали. Це є тим, що автори поведінково-терапевтичного напрямку називають «підсиленням поверненням». За А. Піз та А. Гарнер [3, 98] поведінка у стосунках з дитиною може змінюватися за схемою:

Поведінка —> Похвала —> Повторення
Поведінка —> Байдужість —> Зникнення

Ще однією властивістю відкритої системи виступає еквіфінальність. «Принцип еквіфінальності означає, що одні й ті ж результати можуть виникати з різних джерел, тому що такою є задана природа організації» [1, 128]. «Стійкий стан відкритої системи характеризується принципом еквіфінальності, тобто на протилежність стану рівноваги у закритих системах, який визначається початковими умовами, відкриті системи можуть досягти тимчасового періоду незалежності від початкових умов та визначитись тільки параметрами системи» [8, 7]. Інші автори роблять акцент в розумінні поняття еквіфінальності на можливостях досягнення мети різними шляхами та засобами, виходячи з одного вихідного пункту. Наочно цей принцип характеризує так звана «модель лінзи Брунсвіка» [9] (див. рис. 1).

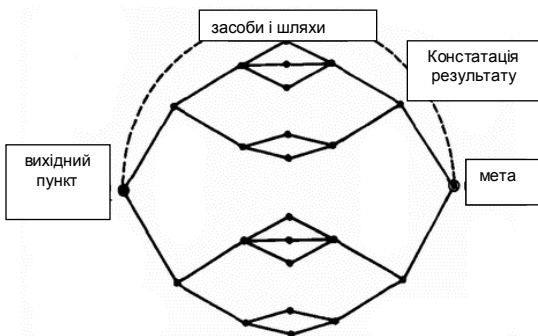

Рис. 1. Модель лінзи Брунсвіка (до поняття еквіфінальності)

У загальному вигляді найважливішими поняттями, які характеризують систему, виступають її структура та функції, елементи, зв'язки, властивості та оточення (рис. 2):

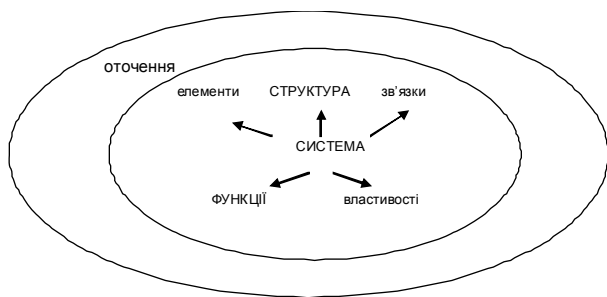

Рис. 2. Основні поняття, які характеризують систему.

Дослідження систем дозволяє виділити їх загальні властивості і принципи, суттєві характеристики та можливе прикладне значення для психологічного супроводу дитини. Такі властивості і принципи, характеристики та можливе прикладне значення представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Властивості та принципи систем, їх характеристики та можливе прикладне значення для психологічного супроводу дитини в сімейній системі

Властивості та принципи		Характеристики	Прикладне значення для психологічного супроводу дитини в сімейній системі
Динамічність		Змінюваність у часі	Робота психолога з мотивацією, вірою в позитивні зміни
Організмичність	Цілісність	Будь-які зміни частин мають вплив на всю систему	Привертання уваги батьків до кожного акту взаємодії з дитиною
	Нон-сумарність	Множина частин не є ціле (Лао Цзи). Ціле більше його складових частин (Аристотель)	Усвідомлення важливості цілісного підходу до виховання дитини з боку обох батьків (при наявності) та інших членів сім'ї
Відкритість/закритість		Взаємодія з оточенням чи її відсутність (або недостатність)	Усвідомлення важливості як залучення дитини до позасімейних соціальних стосунків, так і її перебування в сімейному оточенні

Функціональність, емергентність		Має специфічні функції, якості, властиві тільки при умові збереження цілісності. Не проявляються в інших умовах	Допомагає в усвідомленні батьками важливості взаєморозуміння, згуртованості та цінності збереження повної сім'ї
Ієрархічність		Багаторівневість, включення систем нижчого рівня як підсистем	Усвідомлення небезпеки відсутності чітких обмежень для дитини та розвитку "дитячого тиранізму" [4]
Стабільність, гомеостатичність, саморегуляція, Самоорганізація	Урівноважуючий ("негативний") зворотний зв'язок	Стабілізація системи при досягненні певного критичного параметру функціонування	Консультації батьків щодо уваги до значущих показників, які є ознакою того, що настав час діяти
	Підсилюючий ("позитивний") зворотний зв'язок	Підсилюючі імпульси, які організують функціонування	Виховання мотивації та заохочення інтересу дитини до діяльності, яка розвиває (через позитивне підкріплення)
Складність складова		Залежить від кількості елементів	Урахування психологом розміру сім'ї, з дитиною якої він працює, у консультативному процесі
Складність динамічна		Залежить від кількості зв'язків	Урахування якості та специфіки взаємозв'язків та взаємовідносин всередині сім'ї
Негативна ентропія		Упорядкованість, збереження в собі порядку та стабільності [6]	Усвідомлення психологом внутрішніх ресурсів сім'ї, увага до недирижуваних методів психологічного супроводу
Еквівалентність		Одних і тих результатів можна досягти різними способами [1, 172]	Відкритість до різних методів та форм психологічного супроводу за умови об'єктивного аналізу оцінки їх ефективності
Реактивність		Реагування на втручання ззовні	Увага психолога до роботи з мотивацією та прийняттям членами сім'ї запропонованого психологічного супроводу
Активність		Самоорганізована діяльність "зсередини"	Мінімальне психологічне втручання може значно вплинути на процес самоорганізації в сім'ї
Перервність та безперервність процесів		Наявність процесів як з миттєвими, стрибкоподібними, так і з поступовими змінами	Увага психолога до нерівномірної динаміки змін, усвідомлення того, що кількісні зміни врешті решт переходять в якісні

Циркуляційність	Коливання та повторюваність процесів у рамках певних параметрів	Не кожен день дитина може проживати на рівні нових досягнень, можливі тимчасові ретардації
Адаптивність	Здібність системи пристосовувати-ся до оточення	При погіршенні оточуючих умов сім'я та дитина мають значущі ресурси для пристосування до цих умов
Принцип важеля	Існує оптимальна точка впливу, коли можна з мінімальним зусиллям отримати значущий результат [2]	Прагнення психолога до глибокого розуміння внутрішньосімейних процесів, використання набутого досвіду, проявлення аналітичності, чутливості та емпатії
Інерційність	Відставленість у часі наслідків втручання в систему, зростання окремих величин параметрів за експонентою	Терпіння та розуміння необхідності тривалого часу для очікуваних змін, які відбуватимуться після початку психологічного супроводу
Поліциклічність	Наявність як коротко-тривалих так і довготривалих циклів	Увага психолога до різнопланових циклічних процесів в поведінці дитини та в її сім'ї

Інтегративність – термін, який було перейнято з математичних наук, –ми розглядаємо як метафору якості, найважливішою характеристикою якої є прояв найсуттєвіших властивостей цілого як об'єднаної сукупності.

Характеристиками системно-інтегративного підходу таким чином стає не просте поєднання різних методик та методологічних підходів, а виділення найважливіших факторів позитивного впливу на розвиток дитини у динаміці процесу психологічної допомоги.

Виходячи з цього, ми вважаємо за доцільне розгляд у системно-інтегративній сукупності таких понять, пов'язаних із розвитком психічних функцій та психологічних якостей дитячої діяльності, як сімейна система, діад мати-дитина та батько-дитина як підсистем, що містять у собі важливі якості всієї системи. Іншою суттєвою характеристикою сім'ї та її підсистем являються патерни, стереотипи, звичні способи спілкування (комунікації, взаємодії). При цьому важливими функціональними елементами цих патернів ми вважаємо такі характеристики спілкування, як директивність – недирективність, використання модальних операторів «треба», «потрібно», «маєш», «винен» або – на іншому полюсі – «можеш»,

«вмієш», загальну картину використання основних каналів сприймання/ комунікації під час спілкування: зорового, слухового, тактильного; їх послідовне або симультанне використовування. Блокування одного або двох основних каналів сприймання у використанні комунікативних послань дитині з боку батьків є показником до психологічного консультування та супроводу батьків з метою зміни цих стереотипів стосовно дитини.

Висновки. Принципи системності та інтегративності на рівні психологічного супроводу дітей з гіперактивністю та дефіцитом уваги відображається у аспектах як характеристики підходів до супроводу, так і у розгляданні об'єкта як системи у медико-психологічному аналізі та втручанні. Зважаючи на особливості формування та розвитку гіперактивної поведінки з дефіцитом функції уваги у онтогенезі, найбільш важливим у практичному розумінні, окрім профілактичних та просвітницьких заходів, ми вважаємо раннє виявлення такої поведінки і заходи щодо усвідомлення батьками стану речей та можливостей ефективного психолого-педагогічного супроводу розвитку дитини. З точки зору системно-інтегративного підходу, формування та підкріплення мотиваційних компонентів дорослих членів сім'ї, зміцнення віри у можливість значного покращання ситуації є передумовою до успішних заходів психологічної допомоги. Оцінка поведінки чи якостей дитини жодним чином не повинен проявлятися у формі фіксуєчих ваді суджень та акценті на труднощах, які неможливо подолати.

Література

1. Вацлавик П., Бивин Д., Джексон Д. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия. – М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО Пресс, 2000. – 320 с.
2. О'Коннор Дж. Искусство системного мышления: Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 256 с.
3. Пиз А., Гарнер А. Говорите точно... Как соединить радость общения и пользу убеждения. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 224 с.
4. Прекоп И. Маленький тиран. Как дети манипулируют родителями. – СПб.: Речь, 2002. – 192 с.
5. Хеллингер Б. Порядки любви: разрешение системно-семейных конфликтов и противоречий. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2007. – 348 с.

6. Черников А.В. Системная семейная терапия. Интегративная модель диагностики. – М.: Класс, 2001 – 208 с.
7. Эриксон М., Хейли Дж. Стратегии семейной терапии. – М.: Ин-т Общегуманитарных исследований, 2001. – 448 с.
8. Bertalanffy, L.V. General System Theory – A Critical Review // General Systems Yearbook. – 1952. – Vol. 7. – P. 1-20
9. Brunswik, E. Representative Design and Probabilistic Theory in a Functional Psychology // Psychological Review. – 1955. – Vol. 62. – P. 193-217
10. Hall, A.D., Fagen, R.E. Definition of System // General Systems Yearbook. – 1956. – Vol. 1. – P. 18-28
11. Klir, G.J. W. Ross Ashby: a pioneer of systems science // International Journal of General Systems. – 2009. – Vol.38 – Issue 2. – P. 175-188
12. Pribram, K.H. Brain and perception: holonomy and structure in figural processing. – Hilsdale: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, 1991. – 340 p.

Статья посвящена теоретическому анализу принципов системности и интегративности, возможностям использования этих принципов в психологическом сопровождении детей с гиперактивностью и дефицитом внимания. Выделены свойства, характеристики системы и их прикладное значение для работы психолога с гиперактивным ребенком, даются конкретные рекомендации.

Ключевые слова: системность, интегративность, психологическое сопровождение, детская гиперактивность с дефицитом внимания, семейная система.

The paper contains the theoretical analysis of system and integration principles. They consider possibilities of application of this principles in psychological assistance of children with ADHD. Properties and characteristics of system and its applied meaning for psychological assistance of ADHD children with concrete recommendations are elucidated.

Key words: system principle, integrative principle, psychotherapy of ADHD children, family system.